

KORRUPSIYA: MOHIYATI, SABABLARI VA UNGA QARSHI KURASH STRATEGIYALARI

*Parkent tumani adliya
Mullajonova Lola Dovulovna
bo'limi FHDYO bo'limi xodimi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada korrupsiya hodisasining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, uning vujudga kelish sabablari, shakllanish mexanizmlari va jamiyat taraqqiyotiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida korrupsiyaga qarshi kurashning institutsional, huquqiy va ma'naviy-psixologik mexanizmlari yoritiladi hamda O'zbekiston sharoitida samarali strategik yondashuvlar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, davlat boshqaruvi, oshkoralik, ijtimoiy inqiroz, institutsional islohot, javobgarlik, profilaktika, good governance.

Kirish: Korrupsiya bugungi kunda nafaqat rivojlanayotgan, balki taraqqiy etgan mamlakatlar uchun ham dolzarb global muammolardan biri hisoblanadi. U davlatning siyosiy barqarorligiga, iqtisodiy rivojlanishiga, jamiyatning ijtimoiy adolatga bo'lgan ishonchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jahon banki, BMT, Transparency International kabi xalqaro tashkilotlar korrupsiyani iqtisodiy o'sishni sekinlashtiruvchi eng muhim omillardan biri sifatida baholaydi. Shu sabab, korrupsiyaga qarshi samarali kurash strategiyalari ishlab chiqish, davlat boshqaruvida oshkoralik va javobgarlik tamoyillarini kuchaytirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Asosiy qism:

1. Korrupsiyaning mohiyati va shakllari

Korrupsiya — mansabdor shaxsning o'z vazifasini suiiste'mol qilib, shaxsiy manfaatlari yo'lida noqonuniy afzalliklar olishidir. Uning eng ko'p uchraydigan shakllari quyidagilar:

- **Poraxo'rlik** — pul yoki moddiy ne'matlar evaziga xizmat ko'rsatish.
- **Tamagirlik** — mansabdor shaxsning manfaat evaziga bosim o'tkazishi.
- **Qarindosh-urug'chilik (nepotizm)** — lavozimlarga adolatsiz tayinlovlar.
- **Davlat mablag'larini talon-taroj qilish.**
- **Soliqdan bo'yin tovlash va noqonuniy moliyaviy operatsiyalar.**

Bu shakllarning har biri jamiyat institutlariga qo'poruvchi ta'sir ko'rsatadi.

2. Korrupsiyaning kelib chiqish sabablari

a) Ijtimoiy-siyosiy omillar

- Davlat boshqaruvida oshkoralikning yetishmasligi
- Nazorat va audit mexanizmlarining zaifligi

- Mansabdor shaxslarning javobgarligi sustligi

b) Iqtisodiy omillar

- Maoshlarning pastligi
- Iqtisodiy tengsizlik
- Monopoliyalar va raqobatning cheklanganligi

c) Ma'naviy-psixologik omillar

- Jamiyatning korrupsiyani “odatga aylangan holat” sifatida qabul qilishi
- Huquqiy madaniyatning pastligi
- Jamoatchilik nazoratining sustligi.

3. Korrupsiyaning jamiyat taraqqiyotiga ta'siri

Korrupsiya davlat rivojini barcha yo'nalishlarda sekinlashtiradi:

- **Iqtisodiyotda:** investitsiyalar kamayadi, iqtisodiy ishonch pasayadi, byudjetga tushumlar qisqaradi.
- **Siyosiy sohada:** davlat institutlariga ishonch susayadi, boshqaruv tizimi izdan chiqadi.
- **Ijtimoiy hayotda:** adolatsizlik kuchayadi, kambag'allik o'sadi, fuqarolarning faolligi pasayadi.

Ayrim tadqiqotlarga ko'ra, korrupsiya yuqori bo'lgan mamlakatlarda YAIMning 2–5% gacha qismi har yili yo'qotiladi.

4. Korrupsiyaga qarshi kurashning xalqaro tajribasi

Singapur modeli:

qattiq jazolar, davlat xizmatchilari uchun yuqori maoshlar, mustaqil korrupsiyaga qarshi idora.

Shvetsiya tajribasi:

ochiq davlat boshqaruvi, barcha davlat hujjatlarining jamoatchilikka ochiqligi, raqamlashtirilgan xizmatlar.

Gruziya islohoti:

yagona oyna tamoyili, politsiya tizimini to'liq isloh qilish, ma'muriy jarayonlarni elektronlashtirish.

Bu modellarning umumiy jihati — **oshkoralik, qat'iy nazorat va jamoatchilik ishtiroki.**

5. O'zbekiston sharoitida korrupsiyaga qarshi kurash strategiyalari:

Korrupsiyaga qarshi kurash har bir davlatning siyosiy barqarorligi, iqtisodiy o'sishi va ijtimoiy adolatni ta'minlashda eng muhim omillardandir. O'zbekiston so'nggi yillarda bu borada yangi institutsional, huquqiy, iqtisodiy va raqamli mexanizmlar yaratish orqali kompleks tizim shakllantirmoqda. Quyida ushbu strategiyalar yanada kengroq va chuqurroq tahlil qilinadi.

5.1. Huquqiy asoslarni takomillashtirish va davlat siyosatini kuchaytirish

a) Huquqiy bazani modernizatsiya qilish

O'zbekistonning korrupsiyaga qarshi siyosatining poydevori sifatida "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonun va BMT Korrupsiyaga qarshi Konvensiyasiga qo'shilishi katta ahamiyatga ega. Biroq amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, faqat qonun mavjudligi emas, balki uning izchil tatbiqi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Quyidagi islohotlar samaradorlikni oshiradi:

- Mansabdor shaxslarning daromad va mol-mulki bo'yicha **majburiy deklaratsiya tizimini to'liq amalga oshirish**.
- Korrupsiya bilan bog'liq jinoyatlar uchun **jazolarning muqarrarliligi** tamoyilini kuchaytirish.
- Sudlar mustaqilligini ta'minlash orqali korrupsiya holatlariga nisbatan siyosiy ta'sirni minimallashtirish.
- Davlat xizmatchilarining axloqiy kodeksini qat'iylashtirish.

b) Korrupsiyaga qarshi kurash agentligi faoliyatini kengaytirish

Mazkur agentlik:

- davlat idoralarida risklarni aniqlash,
- korrupsiyaga moyil jarayonlarni tahlil qilish,
- profilaktik monitoring o'tkazish,
- jamoatchilik va OAV bilan hamkorlik qilish

kabi yo'nalishlarda faoliyat olib boradi. Bu tuzilmani mas'uliyati, mustaqilligi va vakolatlarini yanada kengaytirish korrupsiyaning tizimli oldini olishga xizmat qiladi.

5.2. Raqamlashtirish va byurokratik to'siqlarni qisqartirish

a) Elektron hukumat (E-gov) tizimini keng joriy etish

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, korrupsiyaning eng samarali dushmanlaridan biri — **raqamlashtirish**. Elektron davlat xizmatlari inson omilini kamaytiradi va norasmiy to'lovlar ehtimolini yo'qotadi. O'zbekistonda quyidagi yo'nalishlar ayniqsa muhim:

- **"Yagona oyna"** orqali barcha davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish;
- Davlat xaridlarining **100% ochiq elektron savdolar** orqali amalga oshirilishi;
- Yer ajratish, qurilish ruxsatlari, bojxona xizmatlari kabi eng ko'p korrupsiyaviy xavfga ega jarayonlarni to'liq raqamlashtirish.

b) Sun'iy intellekt va "big data" orqali monitoring

Rivojlangan mamlakatlar korrupsiya xavfini aniqlashda AI (Artificial Intelligence) texnologiyalaridan faol foydalanmoqda. O'zbekistonda ham:

- tendersiz shartnomalarni avtomatik aniqlash,
- davlat xarididagi shubhali tranzaksiyalarni skanerlash,
- mansabdor shaxslarning daromad-mulki deklaratsiyalarini avtomatik solishtirish

kabi tizimlarni joriy etish korrupsiyaga qarshi kurashning yangi bosqichini boshlaydi.

5.3. Iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish

a) Byudjet mablag'larining shaffofligini oshirish

“Ochiq byudjet” portallarida:

- byudjet qanday shakllantirilgani,
- qancha mablag‘ qayerga sarflanayotgani,
- kim tenderda yutgani, nima narxda sotib olingani

to‘liq ochiq ko‘rinishi kerak. Bu jamoatchilik ishtirokini kuchaytiradi.

b) Xizmatlar narxi va tariflarning oshkoraligi

Aholi va tadbirkorlik uchun eng ko‘p korrupsiyaga sabab bo‘ladigan omil — to‘lovlar va tartiblarning noaniqligidir. Tariflarning aniq, jamoatchilikka e‘lon qilingan holda belgilanishi korrupsiya maydonini toraytiradi.

5.4. Jamoatchilik nazorati va fuqarolik jamiyatining roli

a) OAV va blogerlarning erkinligi

Korrupsiyani fosh qilgan jurnalistlar va blogerlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning xavfsizligini ta‘minlash muhim. Jamoatchilikning mustaqil nazorati hukumat ishining samarali mexanizmlaridan biridir.

b) Nodavlat notijorat tashkilotlari

NNTlar tomonidan:

- korrupsiyaga qarshi ta‘lim dasturlari,
- monitoring loyihalari,
- ijtimoiy nazorat mexanizmlari

amalga oshirilishi davlat siyosati bilan uyg‘un holda ishlashi kerak.

c) Fuqarolarning “korrupsiya haqida xabar berish” mexanizmlari

- anonim murojaat kanallarini kuchaytirish,
- ularni yuborish va ko‘rib chiqish mexanizmlarini soddalashtirish,
- xabar bergan shaxslarga huquqiy himoya kafolatlarini oshirish

jamiyatning korrupsiyaga qarshi kurashga faol qo‘shilishini ta‘minlaydi.

5.5. Ta‘lim va ma‘naviy-profilaktika

a) Korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirish

Maktabgacha ta‘limdan boshlab oliy ta‘limgacha korrupsiyaga qarshi madaniyatni shakllantirishga qaratilgan:

- maxsus fanlar,
- amaliy treninglar,
- intizomiy kodekslar

juda katta rol o‘ynaydi.

b) O‘qituvchilar va davlat xizmatchilari uchun modul dasturlar

Doimiy o‘qitish, malaka oshirish kurslari, anti-korrupsiya bo‘yicha treninglar amaliy samaradorlik beradi.

5.6. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish

O‘zbekiston uchun xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik muhimdir:

- BMT Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi doirasida tajriba almashish,

- Jahon banki, Yevropa Ittifoqi, EBRD bilan antikorrupsiya loyihalarini yo'lga qo'yish,
- Interpol bilan birgalikda moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurashni kuchaytirish.

Transchegaraviy korrupsiya ko'p hollarda bir nechta davlatning hamkorligini talab etadi.

5.7. Uzoq muddatli strategik yondashuvlar

- Korrupsiyaga eng moyil sohalar (sog'liqni saqlash, ta'lim, qurilish, bojxona, soliq) bo'yicha **risk xaritalarini yaratish**.
- Davlat xizmatchilarining maoshlarini mehnat bozori standartlariga mos ravishda **oshirish**.
- Korrupsiyaga qarshi kurash strategiyasini **5 yillik milliy dastur** sifatida ishlab chiqish.
- Har yili korrupsiya bo'yicha **milliy hisobotlar** tayyorlash va parlamentga taqdim etish.

5.8. Korrupsiyadan davlat rivoji uchun foydalanish haqidagi nazariyalar: tanqidiy tahlil
Korrupsiya odatda davlat taraqqiyotini sekinlashtiruvchi omil sifatida qaraladi. Biroq ba'zi iqtisodiy nazariyalarda korrupsiya ayrim sharoitlarda qisqa muddatli "ijobiy" effektlar berishi mumkinligi haqidagi fikrlar mavjud. Bu fikrlar **ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar yaxlit va murakkab** ekanini ko'rsatadi. Ammo ta'kidlash kerak: bunday holatlar **faqat vaqtinchalik** bo'ladi va uzoq muddatda har doim zarar keltiradi. Quyida ushbu nazariy yondashuvlar ilmiy nuqtai nazardan ochib beriladi.

a) "Yog'langan g'ildiraklar" (greasing the wheels) nazariyasi

Ba'zi iqtisodchilar fikricha, juda byurokratik, sekin ishlaydigan, haddan tashqari tartibga solingan davlatlarda pora ba'zan:

- muayyan xizmatni tezlashtirishi,
- ruxsatnomalarni olish jarayonini soddalashtirgandek ko'rinishi,
- iqtisodiy faoliyatga sun'iy qo'yilgan to'siqlarni chetlab o'tishga imkon berishi

mumkin.

Tanqid:

Bu nazariya amaliyotda tasdiqlanmagan. Chunki pora berish tizimi shakllangan joyda:

- byurokratlar atayin to'siqlar yaratadi,
- tartiblar uzoqroq va chalkashroq qilinadi,
- tizim imkon qadar ko'proq pora olishga moslashtiriladi.

Natijada "g'ildirakni yog'lash" emas, balki butun "mexanizmni buzish" ro'y beradi.

b) Katta loyihalarni tez boshlashdagi rol (autoritarlik + korrupsiya modeli)

Ba'zi siyosiy rejimlar korrupsiya bilan bir paytda yirik infratuzilma loyihalarini tez boshlashga muvaffaq bo'ladi. Buning sababi:

- qarorlar yuqoridan tez qabul qilinadi,

- manfaatdor guruhlar bir-biriga moslashtiriladi,
- nazorat mexanizmlari kuchsiz bo'lgani sababli kechikishlar kam bo'ladi.

Tanqid:

Bu modelning davomli hayotiyligi yo'q, chunki:

- loyihalar sifatsiz, muddatiga rioya qilinmaydi;
- xarajatlar 2–3 baravar oshadi;
- siyosiy barqarorlik uzoq muddatga saqlanmaydi;
- korrupsiya iqtisodning boshqa sohalariga ildiz otadi.

Tarixiy misollarda bunday rejimlar tez rivojlanayotgandek tuyulsa ham, keyinchalik iqtisodiy inqirozga uchragan holatlar ko'p.

c) Korrupsiya orqali “siyosiy barqarorlik” nazariyasi

Ayrim siyosiy tizimlarda korrupsiya yuqori lavozimdagi shaxslar va guruhlar o'rtasida “norasmiy uyg'unlik”ni ta'minlab, muvozanat yaratgandek ko'rinishi mumkin. Ya'ni manfaatlar taqsimoti orqali:

- siyosiy raqobat vaqtincha pasayishi,
- davlat boshqaruvi nisbatan barqarorlashgandek bo'lishi,
- qarorlar doimiy qarshiliklarsiz qabul qilinishi

mumkin.

Tanqid:

Biroq bu “barqarorlik”:

- **davlat tuzilmasini yemiruvchi,**
- **qonun ustuvorligini yo'qqa chiqaruvchi,**
- **monopoliyaga asoslangan,**
- **jamiyatda ishonchni pasaytiruvchi**

xarakterga ega bo'ladi. Natijada tizim ichidan chiriydi va birinchi kuchli inqirozda qulaydi.

d) Nima uchun korrupsiya uzoq muddatda rivojlanishning dushmaniga aylanadi?

Har qanday qisqa muddatli “foйда” oxir-oqibat quyidagilar bilan barbod bo'ladi:

- investitsiyalarning keskin kamayishi;
- davlat xizmatlarining sifatsizligi;
- jinoyatchilikning o'sishi;
- tengsizlikning kuchayishi;
- ta'lim va sog'liqni saqlash tanazzuli;
- iqtisodiy raqobatning yo'qolishi;
- fuqarolar davlatga ishonchining pasayishi;
- iste'dodli kadrlarning tizimdan ketishi.

Shu sababli, korrupsiya hech qachon **davlat rivojining instrumenti** bo'la olmaydi — aksincha, qisqa muddatli foydalardek ko'ringan narsa uzoq muddatli zararlarni keltirib chiqaradi.

e) Korrupsiya o'rnini bosuvchi qonuniy va samarali mexanizmlar

Agar ayrim davlatlarda korrupsiya “ishlar tez yurishiga yordam berayotgandek” ko'rinsa, buning asl sababi tizimdagi kamchiliklardir. To'g'ri yo'l — shu ehtiyojlarni qonuniy vositalar bilan qondirish:

- ruxsatnomalar tartibini soddalashtirish (“regulatory reform”);
- elektron hukumat orqali xizmatlarni avtomatlashtirish;
- tezkor va shaffof tender tizimlari;
- kuchli raqobat muhiti;
- mansabdorlarning hisobdorligi;
- davlat apparatini optimallashtirish;
- fuqarolarga xizmat ko'rsatishning 24/7 elektron platformalari.

Bu vositalar korrupsiyasiz ham tezlik, samaradorlik va barqarorlikni ta'minlashi mumkin.

Xulosa

Korrupsiya — har qanday jamiyatning siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy poydevoriga zarar yetkazuvchi murakkab ijtimoiy hodisa. U bilan samarali kurashish faqat huquqiy choralar bilan emas, balki iqtisodiy islohotlar, raqamlashtirish, ma'naviy profilaktika, jamoatchilik nazorati va institutsional boshqaruvni takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda so'nggi yillarda bu yo'nalishlarda sezilarli islohotlar boshlangan bo'lsa-da, barqaror natijalarga erishish uchun tizimli va uzoq muddatli strategiyalar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Transparency International. *Corruption Perceptions Index* (turli yillar).
2. Jahon banki hisobotlari: *Governance and Anti-Corruption Strategy*.
3. BMT Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi (UNCAC).
4. O'zbekiston Respublikasi “Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida”gi Qonuni.
5. Tanzi V. *Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope, and Cures*. IMF, 1998.
6. Rose-Ackerman S. *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform*. Cambridge University Press.